

Anders Hagström

Kata – ”strupavskärarnas hjälpkärring”

Kata Dalström 1858-1923

Hon nobbade vackre Björkman, chockerade sin borgerliga omgivning och svimmade i talarstolen. LO:s ordförande ville stoppa henne i en säck och dränka henne. Men hon vägrade tiga i församlingen. Hon kallades rätt och slätt Kata.

Anna Maria Katarina föddes den 18 december 1858 på godset Emtöholm i Kalmar län. Hennes mor, Maria Augusta Carlswärd, var bara 17 år men fästmannen, Johan Oscar Carlberg, titulärprofessor och föreståndare för Åtvidabergs kopparverk, tjugofyra år äldre.

De hade trolovats i början av året sedan Johan Oscar fått ja på sitt frieri av Maria Augustas far som inte ens brytt sig om att fråga sin dotter. När hon inte oväntat vägrade, beordrades hon i husarrest tills hon ändrade uppfattning.

Drygt två veckor efter Katarinas födelse vigdes de omaka föräldrarna. Även om de nu var man och hustru skulle de förbli främlingar för varandra, vilket inte hindrade att de fick ytterligare fyra barn. En pojke var död redan vid födseln och två andra, även de pojkar, dog efter några månader. Johan Oscar som gärna velat ha en son lär vid ett tillfälle ha vänt sig till sin äldsta dotter och suckande ha sagt: *”Varför är du inte en pojke!”*

Även om äktenskapet var ett misslyckande och fadern flydde in i sitt arbete och modern i sjukdomarna, hade flickan med smeknamnet Kata ändå en varelse som gav henne värme och uppmärksamhet, hennes mormor.

Kata fick en ståndsmässig uppfostran. Först fick hon en guvernant och därefter placerades hon på internatskola i Örebro. Därifrån blev hon dock relegerad på grund av uppstudsighet.

Arbetarröster

Efter att ha förälskat sig i en man av folket, en kanalbyggare, skickades hon av sina förfärade föräldrar iväg till en familj i Stockholm. Frun i huset var inte bara syster till den liberale politikern och författaren August Blanche, som valts in i riksdagen 1859 på arbetarröster. Hon var dessutom personligen bekant med den framtida socialdemokratiske ledaren Hjalmar Brantings frånskilda föräldrar.

1876 förlovade sig Kata med Gustaf Dalström som hon själv friade till efter att ha slagit upp

förlovningen med en militär som gick under smeknamnet ”vackre Björkman”. Kata hade mött den tjuogoett år äldre ingenjören och banbyggaren Dalström i föräldrahemmet där han inackorderats. De gifte sig två år senare och fick sju barn tillsammans under det tjuugoåttåriga äktenskapet, som enligt Kata själv *”blev en kamp mellan tvenne utpräglade viljor”*. Efter år av kringflyttande bosatte sig familjen slutgiltigt i Stockholm, där mannen dog 1906.

Kata, som under 80-talet hade varit i kontakt med borgerliga kvinnoorganisationer i stil med *”Föreningen för gift kvinnas äganderätt”*, gick snart vidare från liberalismen till socialismen. Redan 1892 hade hon uppmanats av Hjalmar Branting att ansluta sig till det unga Socialdemokratiska arbetarpartiet, SAP, men det skulle dröja två år innan hon tog steget – och chockerade sin man och sin släkt på kuppen.

Att bli socialdemokrat på 1890-talet var en djärv och utmanande handling, än mer så av en kvinna ur borgarklassen. Hon var då 36 år och hade studerat den socialdemokratiska rörelsens viktigaste programmatiska dokument, bland annat den tyska socialdemokratins Erfurtprogram från 1891 som blivit mönsterbildande för hela den socialdemokratiska rörelsen. Hon var med andra ord ovanligt väl förberedd när hon tog steget in i SAP.

Västsömmerskornas delegat

Under sin första tid i partiet deltog hon i arbetet med att försöka organisera Stockholms arbetarkvinnor. Textilarbeterskorna arbetade i genomsnitt 60 timmar i veckan, 90 procent på ackord. Arbetsmiljön var urusel.

Från 1897 var hon verksam i Kommittén för den kvinnliga agitationen ända tills den avvecklades 1902 och ersattes med Kvinnornas Fackförbund. Med mandat från de organiserade västsömmerskorna deltog hon som delegat i grundandet av LO, där hon som enda kvinna utsågs att ingå i stadgeutskottet.

Hon stred hårt för att LO skulle vara anslutet till SAP, så hårt att den framtida LO-ordföranden Herman Lindqvist förklarade för henne att han skulle ha velat stoppa henne i en säck och dränka henne i Nybroviken, på grund av de problem som LO:s tvångsanslutning till SAP skulle komma att innebära. Beslutet om obligatorisk anslutning till SAP antogs också med stor majoritet av LO-kongressen, enbart för att rivnas upp några år senare.

Det var också vid denna tidpunkt som hennes med tiden legendariska agitationsresor tog sin början. Den första turnén ägde rum i juli 1901 då hon reste runt och talade på möten i Skåne. Kata lär ha varit så nervös att hon svimmade vid ett av mötena och fick nykterhetsivrare och den framtida finansministern Thorsson att hålla i henne porter för att hon skulle kvickna till.

I verkställande utskottet

1900 valdes hon in i SAP:s verkställande utskott, vilket hon tillhörde fram till kongressen 1905. Hon var dessutom delegat vid ett flertal kongresser, den sista 1911. Även inom partiet var hon en stridbar kraft, och kom med tiden alltmer att identifiera sig med det socialdemokratiska ungdomsförbundet och dess kritik av SAP-ledningens opportunistiska politik och schackrande med partiets principer.

Självfallet kunde Katas hållning inte undgå att stöta på patrull. Ett bevarat manuskript från en intern diskussion i verkställande utskottet 1903 visar att Kata kunde bita ifrån med skärpa:

”Jag har mig väl bekant att flera inom utskottet äro högst gramse på mig för att jag ej tiger still och nöjer mig med ’kvinnan tige i församlingen’ ... Låt bli att kasta sten många av er – då ni själva sitta i glashus – och framför allt tag ej humör mina herrar för att en kvinna vågar att uppträda med i de ledandes krets – Jag har skött min post lika bra som ni och det sladder som från landsorten till äventyrs hörts om mig kan ni konstatera riktigheten av genom kamrater på platserna. Jag har varken varit full eller på annat sätt skandaliserat partiet – som andra såväl

bland de ledande som bland agitatorerna gjort.”

Unionskrisen 1905

När Branting vid inledningen av unionskrisen med Norge 1905 talade för *”en verklig union”* var Kata en av dem som gick emot partiledaren. *”Låt unionen gå. Bron mellan arbetarna i båda länderna kan ändå ej brista”*, hävdade hon. Och hon ställde sig på ungdomsförbundets sida när detta förklarade att arbetarungdomen skulle *”vägra inställa sig under fanorna, väl vetande att vapnen – om de skulle riktas mot någon – icke borde riktas mot norrmännen...”*

Socialdemokratins partikongress i februari 1905 tog ställning för det norska folkets rätt att självt bestämma över sina egna angelägenheter. Och även Branting tog till sist ställning för unionsupplösningen: *”Norge ur dina händer konung!”* Ett ställningstagande som fick unionsanhängarna att kalla honom norsk spion och *”norskmutat”*.

Storstrejken 1909

Underorstrejken fyra år senare finns inga uppgifter om att Kata ifrågasatte LO-ledningens i grund och botten hopplösa taktik. Istället för att organisera de strejkande till aktiv kamp förhöll sig LO helt passiv. I tidningen *Social-Demokraten* uppmanades de strejkande att *”begagna vackra sommandagar och ledigheten till besök i det fria.”*

Kata såg dagligen det kompakta motståndet från arbetsgivarnas sida och gjorde sitt för att hålla liv i stridsviljan. Men i sin dagbok skrev hon efter flera veckors strejk förtvivlat: *”Ännu ingen ändring, hur skall detta sluta! Folket svälter! Inåt mörker och elände – utåt strålande ljus och glädje! Man känner sig som en fältherre, som utan nåd och förbarmande måste offra trupperna för att vinna seger. Man vågar ej räkna offren – tårarna – lidandena.”*

I början av september blåste LO till reträtt. Arbetsgivarna följde snabbt upp sin seger genom att sparka och svartlista de mest aktiva och militanta arbetarna. Flera av dem såg ingen annan utväg än att emigrera till USA, dit redan flera hundratusental svenskar sökt sig. Nederlaget ledde dessutom till en enorm medlemsavtappning. På kort tid förlorade LO en tredjedel av sina medlemmar, medan SAP:s medlemstal halverades!

Första världskriget

Men ännu hade inte Kata kommit till den punkt där hon var beredd att fullt ut ifrågasätta den socialdemokratiska ledningens politik. För henne liksom för tiotusentals andra radikala socialister skulle det krävas ett krig för att fullständigt lösgöra sig från illusionerna om arbetarrörelsens ledare.

Sakta men säkert hade den växande rivaliteten mellan Europas stormakter nått kokpunkten. Få väntade sig dock att mordet på det österrikiska kronprinsparet i Sarajevo den 28 juni 1914 skulle bli den utlösande gnistan.

I årtal hade de socialdemokratiska partierna runt om i Europa varnat för det kommande storkriget och utfäst sig att göra allt som stod i deras makt för att stoppa det. När det väl var ett faktum slöt majoriteten av de socialdemokratiska ledarna motståndslöst upp bakom sina respektive borgerliga regeringar och manade till försvar av *”fosterlandet”*.

I Sverige försäkrade Branting den sittande regeringen Hammarskjöld att den inte hade något att frukta från socialdemokratins ledning: *”Inför krigets tryck måste varje folks inre sociala strider, hur skarpa de än är i följd av klassmotsättningarna, för ögonblicket träda tillbaka.”*

Den socialdemokratiska riksdagsgruppen röstade för ökade militära anslag. Partivänstern vägrade dock att ge upp sin antimilitarism och gick till hårt angrepp mot Brantings *”borgfred”*.

Zimmerwald

På initiativ av det italienska socialistpartiet hölls en antikrigskonferens i Zimmerwald i Schweiz i september 1915. Bland de närvarande delegaterna återfanns det socialdemokratiska ungdomsförbundets ledare Zeth "Zäta" Höglund och Ture Nerman. Konferensen antog ett manifest som författats av Trotskij och som uppmanade arbetarklassen i de krigförande länderna att kämpa för fred utan annekationer, nationell självbestämmanderätt och socialism.

Konferensen fick ungdomsförbundet att ta initiativ till en extra förbunds-kongress för att diskutera frågan om *"arbetarklassens ställning vid ett eventuellt krigsutbrott"*. Den socialdemokratiska partiledningen tog omedelbart avstånd från planerna och avrådde arbetarrörelsens organisationer från att delta. Men kongressen blev av ändå.

Arbetarfredskongressen, som den kallades, antog ett manifest som förklarade att det var nödvändigt *"att förberedelser vidtas för organiserandet av en utomparlamentarisk massaktion till mötande av alla krigsplaner"*.

I motsats till Branting som fördömde kongressen, försvarade Kata utan att tveka ungdomsförbundet och brännmärkte de förräderiåtal som väcktes mot några av talarna.

Partisprängningen 1917

På socialdemokratins tionde kongress i februari 1917 krävde partistyrelsen att vänstern skulle sträcka vapen. Splittringen var snart ett faktum.

I maj höll den socialdemokratiska vänstern sin första kongress i Stockholm och grundade Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti. De närvarande delegaterna uppgavs representera omkring 30 000 medlemmar. De utgjorde förvisso en minoritet av SAP, men den utan tvekan mest aktiva gruppen inom partiet.

Dess största handikapp var knappast antalet, utan det nybildade partiets brokighet. I likhet med den tyska partivänstern som också konstituerat sig som självständigt parti samma vår, rymde den socialdemokratiska vänstern allt från rena pacifister till revolutionära socialister.

Kata deltog i grundningskongress som speciellt inbjuden, och höll bland annat ett anförande om partiets syn på kvinnorörelsen i vilket hon hoppades att det nya partiet skulle stödja kvinnosaken.

Hon blev även föreslagen till ledamot i partiets arbetsutskott, men blev inte invald förrän vid den nästföljande kongressen i juni 1918, för övrigt samma månad som hon var med och bildade en samorganisation av de vänstersocialistiska kvinnoklubbarna.

Ryska revolutionen

På våren 1917 störtades också den ryske tsaren av sitt hungriga oh krigströtta folk. Han ersattes av en borgerlig regering som var beroende av stöd från ledarna för de arbetar- och soldatråd som vuxit fram över hela Ryssland. Dessa ledare som tillhörde socialrevolutionära och mensjevnikiska partierna var inställda på att kompromissa med de ryska borgarna och fortsätta kriget. Men deras kompromissvillighet banade väg för det revolutionära bolsjevikpartiet, som krävde att råden skulle överta hela makten.

I början av november störtade bolsjevikerna, som nu hade majoritet i råden, den borgerliga regeringen och skapade en arbetar- och bonderegering baserad på råden. Det svenska vänsterpartiet mötte nyheten om bolsjevikernas maktövertagande med entusiasm. Många inom vänsterpartiets ledning kände väl till Lenin och andra bolsjevikedare. Flera av dessa hade vistats i exil i Sverige.

Även Kata tog entydigt ställning för bolsjevikerna. I en rad tal och pamfletter gav hon uttryck för sin uppslutning bakom bolsjevikrevolutionen:

”Hur många fel och missgrepp de av de borgerliga, socialpatrioterna och anarkisterna, förhånade bolsjevikerna än gör, så är det de som vågat ta initiativ till socialismens förverkligande”, förklarade hon med eftertryck i en broschyr 1918.

Valnederlag och uppror

Det nya svenska vänsterpartiet hade emellertid inte samma framgångar som sina ryska förebilder. Efter en stormig vår 1917 med en våg av hungerdemonstrationer och strejker föll vänsterpartiet igenom i valen på hösten.

Medan den socialdemokratiska högern, som gjort vad den kunde för att dämpa hungerrörelsen, fick 230 000 röster och 86 mandat fick vänstersocialisterna bara 60 000 röster och 11 mandat. I Stockholm blev inte en enda vänstersocialist vald. Resultatet blev en så stor kalldusch för partiet att Kata, som agiterat i Dalarna, tilläts publicera ett upprört *”Fy!”* till väljarna i Stockholm.

Snart var hon emellertid djupt engagerad i en annan folklig upprorsrörelse, i Finland. Inspirerade av den ryska oktoberrevolutionen 1917 vann revolutionsanhängarna majoritet inom den finska socialdemokratin. Samtidigt rustade sig de borgerliga för att upprätthålla sin ordning med hjälp av väpnade skyddskårer och samarbetsavtal med den tyska generalstaben. I januari 1918 bildades en socialdemokratisk revolutionsregering i Helsingfors medan Mannerheims vitgardister inledde inbördeskriget från Vasa.

”Strupavskärarnas hjälpkärring”

Borgarna fick snabbt övertaget med hjälp av före detta tsartrupper och svenska generalstabs-officerare samt, inte minst, 12 000 tyska soldater. När kriget var slut fanns cirka 90 000 röda fångar i borgarnas koncentrationsläger. 13 000 av dem lär ha dött i lägren och efter kriget utfärdades över 500 dödsdomar av så kallade statsförbrytardomstolar. Många av de överlevande dömdes till långa fängelsestraff.

Kata gick med stor energi in för att försvara de finska revolutionärerna, och inte minst bekämpa agitationen för att Sverige skulle ingripa med militär på de vitas sida. Hon gav sig ut på intensiva agitationsturnéer, bland annat tillbringade hon flera månader i början av 1919 på turné i Norrland, ett nog så strapatsrikt företag.

Krigsaktivisterna erkände hennes insats genom att överskölja henne med smädelser. I *Östersundsposten* döptes hon till *”strupavskärarnas hjälpkärring”* och hotades med fysiskt våld: *”Hon kan t o m så gammal och gapig hon är riskera en grundlig risbastu.”*

Komintern

I mars 1919 samlades ett femtiotal delegater i Moskva för att ta ställning till att bilda en ny, tredje, international som inte bara skulle ersätta den som kollapsat 1914, utan också var klart och otvetydigt marxistisk och mer genomtänkt revolutionär än den förra.

Kata som själv varit delegat på den Andra internationalens kongress i Köpenhamn 1910, var en varm vän av den nya, kommunistiska, internationalen. Något som kom till uttryck när hon deltog som en av ett tjugotal kvinnliga delegater på Kominterns – som den kallades – andra kongress i Moskva sommaren 1920.

Med sina 61 år var hon en av veteranerna bland de mer än tvåhundra delegaterna där majoriteten var under 40 år. Bara att ta sig till kongressen var ett kraftprov. Kata färdades från Norge i en liten fiskebåt över Norra Ishavet, för att därefter fortsätta landvägen via Vardö-Murmansk, genom Kola-halvön och ryska Karelen till Petrograd och vidare till slutmålet Moskva.

Av kongressprotokollet framgår att hon tog aktiv del i diskussionen om villkoren för anslutning till den nya internationalen. Hon förklarade att vänsterpartiet villkorslöst slöt upp

bakom Komintern: *"För oss är proletarietets diktatur och arbetarklassens beväpning förutsättningar för att framgångsrikt genomföra den socialistiska revolutionen"*.

Uttrycket *"proletarietets diktatur"* som hämtats direkt från Karl Marx hade ännu inte fått den sinistra klang som de stalinistiska diktaturena skulle ge det, utan betydde arbetarnas maktutövande. Ändå var det förundransvärda ord av en kvinna som sedan flera år tillbaka betraktade sig själv som buddist och teosof.

Hon stödde helt och fullt de så kallade "21 teserna" som antogs av kongressen, och som krävde ett disciplinerat uppträdande av medlemsorganisationerna, samt fordrade att alla partier som ville bli medlemmar i den nya internationalen skulle rensa ut *"reformister och vacklande element"* från sina led.

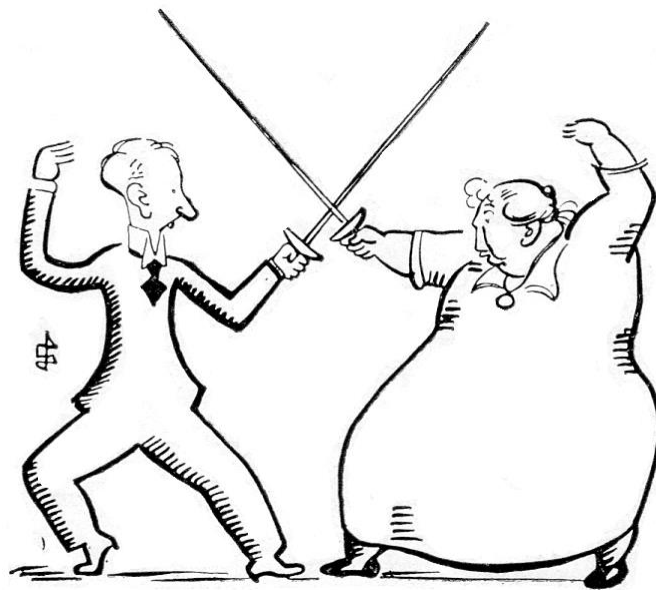
För Kata var Kommunistiska internationalen *"proletarietets International"* och hon ville inte se en upprepning av den *"grannlåts"*-international som hon ansåg att den tidigare internationalen utgjort: *"En löst sammanfogad Tredje International skulle i dessa ohyggliga kamptider vara lika betydelselös och maktlös som den Andra Internationalen var vid krigsutbrottet 1914."*

För det svenska vänsterpartiet innebar det att partiet splittrades och att en betydande minoritet lämnade partiet, som i enlighet med de 21 tesernas krav döptes om till Sverges Kommunistiska Parti.

Tro och parti

En av de sista kontroverserna Kata deltog i handlade om en debatt som drogs igång av Ture Nerman och som handlade om hennes tro i förhållande till kommunistpartiets kamp mot religionen. Hon försvarades av Zäta Höglund som förklarade att religionen var en privatsak i förhållande till partiet och försvarade religiösa medlemmars rätt att vara medlemmar.

Något som ådrog honom Komintern-ordföranden Zinovjevs kritik. Den senare hävdade att kommunisterna visserligen stred för religionsfrihet i förhållande till den borgerliga staten, men att kommunisterna själva skulle vara ateister och bedriva antireligiös propaganda.

Ture Nermans och Katas kulturkamp. Teckning i *Politiken* 1923.

I främsta ledet

I mars 1923 agiterade Kata i Hälsingland, Västmanland och Östergötland. Men hennes krafter var på upphällningen. I början av december drabbades hon av en svårartad hjärtattack och fördes till Åsö sjukhus. Hon återhämtade sig en aning, men en blodpropp försämrade snart hennes tillstånd. På kvällen den 23 december 1923 avled Kata, en vecka innan hon skulle fylla 65 år.

Det bästa omdömet om Katas insats gav hon själv när hon 1917 i en debatt med en så kallad högersocialist utbrast:

”Vet hut karl – i 23 år har jag stått med i första ledet, där kampen varit hetast, och där står jag än. Aldrig har jag svikit socialismens idéer – men var står idag en mängd av de andra kämparna?”

(Ovanstående är en lätt redigerad version av en artikel som ursprungligen publicerades i Internationalen 1993.)

Lästips:

Fredrik Ström: *Kata Dalströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten: en krönika*, är en välskriven biografi (publicerad 1930). Författaren var personligen bekant med Kata [kommer senare att publiceras på marxistarkivet]